

K ZGODOVINI ZVONARSTVA V LJUBLJANI

MAKS SAMASSA

Neposredni povod za ta kratki zgodovinski pregled je dala opustitev nekdanje Samassajeve zvonarne na Karlovši cesti št. 1. Jeseni leta 1932. so sedanji lastniki, »Strojne tovarne in livarne« preložili vse podjetje v nekdanje Žabkarjeve tovarne na Tyrševi cesti. Poslopje zvonarne, kakršno stoji še danes na Karlovški cesti št. 1, je sezidal l. 1792. Jakob Samassa. Služilo je torej celih 140 let svojemu namenu, in zdi se mi pač upravičeno, če je dala opustitev povod zapisati zgodovino te zvonarne in ž njo tudi zgodovino rodbine, ki je več generacij v njej delovala. Glede na dejstvo, da je starejšo zgodovino zvonarstva na Kranjskem že izčrpno obravnaval župnik I. Sašelj v »Zgodovinskem zborniku«, t. j. prilogi Ljubljanskega župnijskega lista, in sicer v letnikih 1889—1895 pod naslovom »Doneski k zgodovini zvonarjev in zvonov na Kranjskem«, potem v letnikih 1912 do 1916 v »Carnioli«, in da je sestavil poleg tega kronološki seznam vseh zvonarjev na Kranjskem od 14. stoletja dalje — odpade torej samo po sebi ponavljanje in upravičuje omejitev na rodbino Samassa, zadnjo stalno naseljeno zvonarsko rodbino na Kranjskem. Pripomniti pa je izpočetka treba, da spada med posebne značilnosti zvonarske obrti, da se, kakor nobena druga, ponavadi deduje skozi več generacij od rodbine do rodbine. Tako je bila tvrdka Samassa v tem smislu znana širom dežele, bila je sploh najstarejša v prejšnji monarhiji, vendar pa imajo v Nemčiji še veliko starejše. To se razlaga po eni strani z veliko ljubeznijo do te poetične umetne obrti, ki se je podedovala od očeta na sina, po drugi strani pa z velikim zakrivanjem skrivnosti, s katerim so vedno varovali svoje delo. Vsaka zvonarna ima svojo tradicijo, bodisi glede uporabljenega materiala, bodisi glede načina v izdelovanju.

V industriji so se marsikdaj posmehovali tem skrivnostnim skrivanjem, dejstvo pa je, da so v povojnem času kakor gobe zrasle zvonarne ponavadi ustvarile le manj vredna dela, kar dokazuje, da brez tradicije pač ne gre in da teorija sama vsega ne opravi.

Sledeči zapiski pohajajo po večini iz dobro urejenega Samassajevega družinskega arhiva, ponekod tudi iz mestnega in drugih arhivov, katere je

uporabil domači zgodovinar Peter pl. Radics, ko je spisal obširno zgodovino rodbin. Deloma pa je nekaj povzeto iz ustnega izročila. Za uvod v zgodovino Samassajevih je neobhodno potrebno, da omenim njih neposredne prednike. To je Caspar Franchi, ki je bil od l. 1687.—1733. zvonar v Ljubljani in je tu v visoki starosti l. 1733. tudi umrl. Njegovo največje delo je bil veliki zvon v ljubljanski stolnici, ki ga je daroval plemič Peter Anton Codelli l. 1706. in ki ga ni zadela vojna rekvizicija in ki še danes doni iz svojega stolpa. Zaradi visoke starosti je poklical v oporo Franchi l. 1729. svojega sorodnika Jožefa Samasso iz kraja Forni Avoltri. Forni Avoltri so ladinska naselbina v severni Benečiji, tik ob koroški in tirolski meji ter leže ob vznožju Hochweissensteina (Monte Paralba). Še nedavno je bil tam neki Samassa župan. Ena veja rodbine se je izselila v 18. stoletju na Ogrsko, iz katere je izšel tudi tam zelo ugledni kardinal Jožef Samassa, knezonadškof erlauški, ki je izposloval za svojo rodbino dedno plemstvo na podlagi dejstva, da je pripadala rodbina Samassajevih ladinskemu praplemstvu. Druga veja pa se je menda izselila na Bavarsko, obenem z Jacominiji, s katerimi so si bili v sorodu, in na katere naletimo tam kot zvonarje, zakaj veliki spomenik kralja Ludovika I. pred stolnico v mestu Passau je tudi vлил neki Samassa. Ime nekega plemiča Jacominija pa je ovekovečeno na znanem mestu v Gradcu.

Ta Jožef Samassa je torej prvi tega imena, ki je prišel okoli l. 1729. v Ljubljano, zakaj l. 1730. nahajamo že napis v zvonu: »Opus Caspari Franchi Labacci 1730. J. S.«, ki brez dvoma kaže na njegovo sodelovanje. Po smrti Franchija je prevzel zvonarno in že leta 1734. ga najdemo kot župana ljubljanskega. V tem letu se je tudi poročil z Ljubljančanko Virginijo Steyerer. Toda že l. 1740. je umrl. Pokopali so ga pri frančiškanih (poznejše licealno poslopje na Vodnikovem trgu), kar je veljalo za posebno čast, saj so tam pokopavali samo plemstvo in patricijstvo. Njegov naslednik je postal njegov sin

Anton, rojen l. 1701. še v Forni Avoltrih, ki je postal l. 1742. meščan ljubljanski, pa je tudi kmalu umrl (l. 1749.). Njemu je sledil njegov bratranec

Josip mlajši, katerega je poklical Josip starejši in mu izdal učno pismo, čigar original je bil l. 1841. darovan deželnemu muzeju. L. 1750. je postal tudi Josip mlajši meščan ljubljanski, umrl pa je že l. 1751. in so ga prav tako pokopali pri frančiškanih. Ta zgodnja smrt bi postala lahko nevarna za rodbino Samassajevih, ker je bil pravi naslednik Johann Jakob, rojen l. 1744. v Fornih Avoltrih, sin l. 1749. umrlega Antona S. še otrok, in so se tudi drugi zvonarji ukvarjali s to obrtjo. Bili so to Luka Dimiz, Zacharia Reidt, Benedict Huetterer, Johann Putz in Franc Burkhardt, ki pa so vsi delali le nekaj let. Mati Johanna Jacoba, vdova Antona S., ki je prišla l. 1752. v Ljubljano, se je v drugem zakonu poročila s trgovcem Leonhardom Diconono in je poslala svojega sina s 15. leti učiti se v Graz. Po dovršenem učenju je šel, kakor je bil to običaj, na popotovanje in je delal tri leta po vrsti v zvonarnah v Passauu, Straubingu, Münchnu, Salzburgu, Brixnu in Boznu. L. 1767. se je vrnil s popotovanja, poročil se je z vdovo celjskega zvonarja Boltežarja Tadeja Schneiderja in je še isto leto prevzel zvonarno na Karlovši cesti št. 1, ki je ostala odslej nepretrgoma do l. 1909. v posesti rodbine. L. 1767. so smatrali za ustanovno leto tvrdke, čeprav so delovali pred tem v Ljubljani že trije Samassajevi. Iz l. 1767. pohajajo tudi poslovne knjige zvonov, ki so ohranjene še današnji dan. Ta posest, imenovana »vor dem Altenmarkter Tor«, kakor je napisano v listinah, je bila preje v rokah zvonarjev Luke Dimiza in Benedikta Huettererja, medtem ko je stala zvonarna Gašperja Franchija in Jožefa, Antona in zopet Jožefa Samasse še na Karlovši cesti št. 15.

Johann Jacob Samassa pa ni bil samo zvonar, ampak tudi mehanik in izumitelj, sploh genialno darovit in izredno mnogostranski, s čimer si je znal pridobiti kmalu kaj ugledno stališče med pomembnimi možmi tedanje Ljubljane. Zlasti ga je posebno cenil in prijateljsko podpiral njegov slavni sodobnik Žiga baron Zois, živahno zvezan pa je bil tudi z arhitektom in hidraulikom p. Gabrijelom Gruberjem, ki je zgradil Gruberjev prekop. Poleg veliko zvonov je izdelal tudi veliko gasilnih brizgalen, opremil je rudnik v Idriji s stroji, ki so bili potrebni za kopanje rude in za dviganje vode, vlival pa je tudi topove, med temi dva za meščanski lovski zbor v Ljubljani, kateremu je načeloval kot kapitan. Tu naj pripomnim, da je bila z zvonarsko obrtjo že od nekdanj zvezana tudi izdelava gasilnih brizgalnic in topov, odtod tudi uradno ime »bürgerlicher Stuck- u. Glocken-

Jakob Samassa

Vincenc Samassa

giesser«. Na vsak način se je posrečilo njegovi sposobnosti prav kmalu potolči vso konkurenco, zakaj že po nekaj letih je bil on edini zvonar na Kranjskem. Zvonarno na Karlovški cesti je postavil l. 1792. prav takšno, kakor stoji še dandanes. Značilno za njegovo daljnovidnost je, da jo je postavil v tako velikem izmeru, da je zadoščala za največjo letno produkcijo prav do svetovne vojne. Isto leto je dal sezidati tudi rodbinsko grobnico pri sv. Krištofu, kjer počivajo vsi Samassajevi do današnjega dne. Prav kakor v poslovnem življenju si je znal tudi v socialnem pogledu priboriti ugledno stališče v ljubljanski družbi; bil je celih 20 let višji strelski mojster družbe »Rohrschützov« (njegova slika in tarča, ki jo je on poklonil, visita še danes na Strelišču). Zelo priljubljen je bil tudi kot član Filharmonične družbe. Njegov sin in naslednik

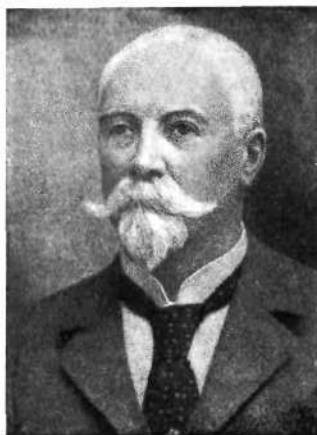
Vincenc S. je imel smolo, da je prišel ravno v francosko dobo, v kateri je bilo poteptano vse trgovsko življenje in so slehernega trli preveliki davki. Iz poslovnih knjig tega časa je razvidno, kako težko je bilo vzdržati z delom, in zaradi tega je odveč, ponavljati popis njegovega trgovskega delovanja. Tudi on je bil, kakor njegov oče, član strelske družine (njegova slika od Herleina visi tudi na Strelišču), meščanskega lovskega zbora in zborne kapele. Star 38 let je umrl že leta 1814., njegova vdova je vodila zvonarno pod naslovom

Vincenca Samasse dediči z livarskim mojstrom Jožefom Reissom. Samo energiji te žene se je zahvaliti, da se je ohranilo podjetje navzlic gospodarski stiski tiste dobe, ki je sledila francoskim vojnim. S 17. leti je prevzel l. 1808. rojeni

Anton Samassa l. 1825. vodstvo zvonarne za račun matere in sester in je prejel od mestnega magistrata l. 1831. dovoljenje za samostojno izvrševanje obrti. Življenjsko delo tega moža lahko

Anton Samassa

Albert Samassa

šele pravilno ocenimo, ako pomislimo, da je moral začeti v najžalostnejših razmerah s klavnimi ostanki premoženja, ki pa se je zgubilo v francoski dobi, in da je znal s sposobnostjo in z železno voljo povzdigniti obrt zopet do nekdanjega procvita tako, da je zvonarna iznova zaslovela daleč čez državne meje. Z Bavarskega in Švabskega, z Rena in celo iz severne Nemčije so prihajali sinovi zvonarjev, da so se tu izučili. L. 1856. sta prišla Alojz Eberl (oče sedanjega draguljarja) s Tirolske in Viljem Strehl s Pomeranskega, prvi kot zvonar, drugi kot monter za gasilne brizgalne in za sesalke. Oba sta desetletja in desetletja služila trem generacijam Samassajevih. Od 1764 zvonov, ki so nosili opusno številko Antonovo, naj posebej omenim zvonove, katere je dobavil l. 1857. za Sudan v Gondokoro in Chartum. Kako visoko so ga cenili tudi oficialni krogi, dokazuje najbolj to, da je bila sprejeta njegova biografija v učno knjigo za višje obrtne šole, kjer so postavljeni pomembni možje obrti, umetnosti in industrije mladini za vzgled. Izdal je to knjigo l. 1895. Franc Ritter von Haymerle, v slovenščino pa jo je prevedel Anton Funtek.

Z njegovim poklicnim delovanjem pa karakteristika njegove osebe še ni izčrpana. Kaj vse je storil v javnem življenju Ljubljane s svojim človekoljubnim prizadevanjem, se pokaže najbolje, če naštejemo vsa častna mesta, ki jih je imel: že leta 1831. je postal »Viertelmeister« in občinski sodnik, l. 1832. je bil imenovan za svetnika revežev in za nadzornika ubožnice, l. 1838. so ga izvolili v mestni odbor, l. 1850. pa v občinski svet, kjer je bil do l. 1861. in kjer je od časa do časa prevzel tudi mesto podžupana. Meščanstvo mu je bilo podeljeno l. 1835., častno meščanstvo pa l. 1865. Z njegovim delovanjem so zvezani vsi važni dogodki

v občinskem življenju: njegova uvidevna presoja, njegove bogate izkušnje so vedno kar najbolj služile mestu. Trgovski in obrtni zbornici je načeloval že l. 1851. kot podpredsednik ter je ostal tam do l. 1865. Pri Kranjski hranilnici je deloval od l. 1835. do svoje smrti, od l. 1840. kot ravnatelj, od l. 1873. kot predsednik. Na njegov predlog so sklenili leta 1870. v proslavo 50-letnega jubileja, odkar so ustanovili hranilnico, da se sezida poslopje višje realke. Zelo pri srcu pa mu je bilo otroško zavetišče v Florijanski ulici, ki je oskrbovalo okrog 120 revnih otrok karlovškega predmestja; vodil ga je od ustanovitve l. 1834. do svoje smrti; vodstvo sta za njim prevzela njegov sin Albert in njegov vnuk Maks in vodila zavetišče do l. 1919. Poleg tega je bil dopisujoči član Kmetijske družbe na Štajerskem, član Industrijskega in obrtnega društva za Notranjo Avstrijo, član Društva za pospeševanje likovnih umetnosti na Dunaju, Muzealnega društva na Kranjskem i. t. d. i. t. d. Zadnjima je podaril l. 1839. 2 listini, ki se tičeta zvonarstva na Kranjskem iz l. 1629. in 1723. Razume se, da so tako obče koristno delovanje za domovino znali ceniti. Bil je odlikovan z mnogimi odlikovanji. Kot nadporočnik nacionalne garde l. 1848. je prejel od kneza Miloša Obrenovića, ki je bil tu na obisku, diamantni prstan v zahvalo za častno stražo. Naposled naj omenim še iz lokalno-historičnega vidika, da je bil dober prijatelj s pesnikom Prešernom in da so na marsikaterem zvonu vrezane besede našega največjega genija. Prav tako je bil v iskrenih prijateljskih stikih z lavantinskim knezoškofofom Antonom Slomškom in tudi z ljubljanskim knezoškofofom Wolfom je občeval kaj prijateljsko. Konec l. 1865. se je umaknil v privatno življenje, odložil je polagoma tudi vsa častna mesta in je umrl l. 1883., star 75 let. S 1. januarjem l. 1866. je prevzel podjetje njegov sin

Albert Samassa, rojen leta 1833., v srečnejših razmerah kakor njegov oče, zakaj po vojnah leta 1866. in 1870. se je industrija splošno razcvetela, stroj je pričel izpodrivati ročno delo, slednje se je umaknilo bolj in bolj v ozadje in kdor se ni o pravem času preravnal, je prišel pod kolesa. Poglavitna njegova zasluga je bila, da je ta duh časa pravilno zapopadel in ostal je vse svoje življenje napreden človek, kakršnega je zahtevala zadnja tretjina 19. stoletja. Tudi njegova izobrazba je bila času primerno boljša in mu je kesneje ugodila pot v bližajočo se novo dobo. V drugi polovici 40 let je obiskoval višjo deželno realko v Grazu, ker je takrat v Ljubljani še ni bilo, svoja učna leta

je odslužil v očetovi zvonarni, potem pa se je šel učiti v tujino. Medtem so velika potovanja v Pariz na svetovno razstavo l. 1855., v Belgijo, Švico, Anglijo in Italijo le še bolj razširila njegovo obzorje, in tako se je lahko z bogatimi izkušnjami vrnil konec 50. let v očetovo podjetje. Umetniška pobuda, katere je bil deležen v Münchnu, ga je napotila, da je začel izdelovati cerkveno orodje v masivnem bronu, zakaj izza renesančne dobe je prišlo to bolj in bolj iz rabe in ga je nadomestilo slabo pločevinasto blago. Z osmimi oltarnimi svečniki, ki jih je sam zasnoval, je stopil pred javnost: uspeh ni izostal. Svečnikom so kmalu sledili lestenci, oltarne svetiljke, kandelabri za velikonočne sveče, kanonske table, oltarni križi itd. in na koncu še salonske in pisalne garniture. Po nekaj letih je bilo že nekaj sto in sto modelov v vseh slogih. Tudi za ljubljanski muzej je daroval Albert Samassa dva podobna velika kandelabra za stopnišče. Zastopstva in skladišča v Grazu, na Dunaju, v Pragi in v Linzu so skrbela za čim večjo razširjenost, zlasti pa se je kaj veliko izvažalo na Češko in Moravsko, medtem ko je Kranjska komaj prišla v poštev. S posebno ljubeznijo je Albert Samassa izdeloval gasilne brizgalne, saj so takrat začele vaške gasilne družbe rasti kakor gobe po dežju, njegove brizgalne pa so bile na najboljšem glasu. Bog ve kaj pa pri tem res ni zaslužil, ker se brizgalne navzlic vsemu niso mogle izdelovati v serijah. Glede na dejstvo, da je dobival vedno več naročil in da ni mogel zmagovati dela s stružniki na ročni pogon, se je odločil sezidati moderno tvornico na parni pogon. V letih 1869.—1871. je sezidal na mestu stare stanovanjske hiše na Karlovski cesti št. 1 novo vilo, kakršna stoji še danes, leto pozneje pa je kupil zemljišče v Zvonarski ulici, zraven tega pa še kos Prul, nakar je sezidal tvornico za kovinske izdelke, katero je odprl 2. jan. l. 1874. Natanko o pravem času, zakaj svetovna razstava na Dunaju leta 1873. je prinesla veliko uspeha. Tvrdba je razstavila poleg drugih predmetov štiriglasno ubrane zvonove v Rotundi, ki so vsak dan oznanjali začetek in konec in ki so pod imenom »Zvonovi Rotunde« postali znani širom sveta. Hkrati si je osvojil tudi tvornico peči Gleyevih dedičev poleg starega strelišča, za vodjo pa je poklical iz Berlina Avgusta Drelse-ja. Peči so se z novo emailno glazuro zlasti v Trst dobro prodajale. Vendar pa sta ga obe ostali tvornici zaposlovali preveč, in tako je že v 80. letih prodal to tvornico svojemu prej imenovanemu poslovodji. Naraščajoča industrializacija Avstrije je poživila tudi pro-

Maks Samassa

met v armaturah, in z uporabo lesa za izdelavo papirja je bila podana možnost za tvorniško izdelovanje novega predmeta: armature iz fosforovega bronu, ki so varne pred kislino in ki so jih rabili za celulozne tvornice. Kmalu se je posrečilo tvrdki, da je pridobila za odjemalce skoro vse celulozne tvornice v monarhiji, celo iz Finske se je prijavila neka tvornica za stalnega odjemalca. V začetku 90. let se mu je posrečilo dobiti zveze z ladjedelnici v Trstu in z vojno mornarico, ne da bi bil takrat le slutil, kako odločilno bo postalo to za tvrdko. Od 2804 zvonov, ki jih je vliil Albert Samassa, naj omenim največjo, šestglasno skupino zvonov za novo katedralo v Sarajevu l. 1887., za cerkev Srca Jezusovega v Grazu leta 1889. in za cerkev sv. Jakoba v Ljubljani l. 1897. Samo za trapistovski samostan v Marian-Hillu v Natalu (Južna Afrika) in za njih podružnice je vliil nad 40 zvonov. Kot posebnost naj omenim še zvon za otok Ceylon. Velike črpalne naprave je dobavil med drugim tudi smodnišnici v Kamniku in vodarni v bližini Ljubljane. Posebno značilno za tedanja doba so bile številne razstave, katere je morala prirejati tvrdka že zaradi dobrega glasu in ki so ji prinesle nad 30 najvišjih odlikovanj. L. 1892. mu je bilo dano praznovati 125-letni jubilej podjetja; ob tej priliki je bil izdan umetniško opremljen spis, delavstvo pa je bilo obdarjeno z bogatimi darili.

Tako je bilo neutrudno življenjsko delo Alberta S. kronano z bogatim uspehom in s ponosom je lahko zrl nazaj na svoje prizadevanje. Kar se tiče naposled njegovega delovanja v javnem življenju ljubljanskem, se je v teku časa udejstvoval približno na istih častnih mestih kakor nekoč njegov oče, čeprav ne v toliki meri, ker so ga z ene strani zadrževala njegova podjetja, na drugi strani pa so se razmere v Ljubljani zelo izpremenile. S

prelomom stoletja se je umaknil, bil pa je zelo nesrečen: deset let pred smrtjo je oslepel. Umrli je l. 1917., star 84 let. Že 1. januarja l. 1900. je predal tvrdko svojemu sinu

Maksu Samassi, rojenemu l. 1862., s čimer začnem z zgodovino danes še živečega člana te rodbine. L. 1879. je maturiral na ljubljanski višji realki, prostovoljsko leto je odslužil pri domačem artilerijskem polku št. 12, potem je praktical v domači zvonarni, nakar se je l. 1881. vpisal na tehnično visoko šolo v Stuttgartu. Po študijah in potovanjih je l. 1886. vstopil v očetovo podjetje. L. 1892. mu je predal oče zvonarno, delal pa je tudi za armaturno tvornico. Posebno si je prizadeval za razširjenje vezi z mornarico, ki jih je njegov oče započel. Ta prizadevanja je pospeševalo dejstvo, da se je l. 1900. začela avstrijska vojna mornarica razvijati intenzivneje. Seveda je bilo treba trdih bojev, preden se mu je posrečilo pobiti angleško industrijo, ki je doslej popolnoma prevladovala v avstrijskem ladjedelstvu. Ker so morale biti na bojnih ladjah vse armature iz bron, pri novih potniških ladjah pa se je v tem pogledu razvijala velika razkošnost, je imela tvrdka veliko dela. Največjo podporo je pri tem dobival od trgovinskega ministrstva, zlasti odkar je bil imenovan za industrijskega svetnika in je pripadal kot tak sekciji za plovbo. Tam je imel priliko, v kar največji meri zastopati koristi avstrijske industrije. Naročila od mornarice so se kopičila bolj in bolj ter ga kmalu prisilila, da je povečal tvornico. L. 1908. je sezidal poleg posebnega pisarniškega poslopja še novo kovinsko livarno, opremljeno z modernimi pomožnimi stroji za dnevno produkcijo 3000 kg; nabavil si je tudi livarno za železo, delavnice pa je povečal s prizidki. Nova livarna za kovine je bila takrat menda najmodernejša in ena izmed največjih v monarhiji. Zmogljivost se je tako znatno povečala in prevzel je lahko največja naročila, ki so bila vezana navadno na termine. Med svoje stalne odjemalce je štel odslej arzenal v Pulju, Lloydov arzenal in Stabilimento Technico v Trstu, ladjedelnice Cantiere Navale v Tržiču (Monfalcone) in Danubius na Reki, poleg tega pa še manjše ladjedelnice v Lušinju itd. Bilo je seveda naravno, da so stopili drugi tvorniški izdelki spričo mornariških dobav bolj in bolj v ozadje, vendar pa je posvečal zvonarni slej ko prej vso pozornost. Ko je umrl v Wiener-Neustadtu njegov glavni tekmeec Hilzer, se mu je ponudila prilika, da je lahko kupil tudi to njegovo zvonarno, ki je prešla l. 1908. v njegovo

posest, s čimer so se dobave razširile tudi na severni del države, zlasti na Galicijo in Bukovino. Kmalu zatem se mu je posrečilo s pogodbo ustaviti zvonarno v Linzu, ki je bila last stare, toda izumirajoče rodbine Guggovih.

2428 zvonov je izšlo iz obeh zvonarn z njegovim imenom, pri čemer pa je treba upoštevati, da v štirih letih svetovne vojne ni mogel vlti nobenega zvona. Največje skupine zvonov je dobavil za cerkev v Krki (Koroška), za mestno farno cerkev sv. Egidija v Celovcu in velike zvonove po 4104 kg za cerkev v Djakovem. Izdelovanje brizgaln je bilo treba počasi opustiti, ker se ni obneslo, medtem ko je izdelovanje svetilnikov in armatur ostalo pri starem. Za razstave ni imel veliko smisla, udeležil se je samo dveh: lovske razstave na Dunaju leta 1910. in v Buenos Airesu isto leto. Razstavil je zvonove in cerkveno orodje. Tako je prišla vojna in ž njo podesetorjenje vseh sil. Treba je bilo zgraditi torpedne čolne in podmornice na hitro roko, poleg tega je bilo treba armadi dobaviti vse polno kovinskih delov artilerijske municije. Čim dlje je trajala vojna, tem hujši in težji je bil boj za posameznega moža v delavnici; težavno iskanje sposobnih ljudi v koncentracijskih in ujetniških taborih je bilo po navadi brez uspeha. L. 1917. so bile zaloge kovin v monarhiji pošle, bronaste ladijske armature je bilo treba nadomestiti z jeklom, katerega pa ni mogla dobavljati nobena avstrijska jeklarna in je moral priskočiti na pomoč zaveznik. Od neke tvrdke v Bremnu je prejel jeklo za obdelovanje in izdelal je zadnjo serijo avstrijskih podmornic po risbah, ki mu jih je dala na razpolago nemška vojna mornarica. Štiri leta je trajalo mrzlično, živce uničujoče delo, čeprav je moral ustaviti obe zvonarni takoj izpočetka, kovinsko livarno pa med vojno, ker ni imel dovolj kovin. Po padcu Gorice so pač sem in tja pripeljali tovorni avtomobili na piavski fronti zaplenjeno kovino, zadoštovala pa je komaj za izdelavo nadomestnih delov za avtokolone. Z vohunstvom so izvedeli Italijani za delovanje njegove tvornice. Njej je bil namenjen napad iz zraka 18. II. l. 1916., kar se je razbralo iz papirjev letalca, ki so ga sestrelili v Vipavski dolini in kar je priznal tudi na Gradu internirani letalski kapetan. Bomba je poškodovala v Zvonarski ulici sosedno hišo. Od tega dne je imela tvornica stalno letalsko stražo. V to mrzlično dobo l. 1917. je prišel 150-letni jubilej podjetja. Proslavil ga je z izdajo slavnostnega spisa in z ustanovo humanitarnih nagrad za delavstvo. Komaj leto pozneje se je monarhija razsula, z njo pa tudi

delovanje njegove rodbine na Kranjskem. 190 let prej je skromno začel tu eden njegovih prednikov, že njegov vnuk je priboril podjetju konec 18. stoletja ugled in premoženje; vse 19., zlasti pa začetek 20. stoletja je pomenil za trvdko nepretrgan porast; trvdka je dosegla evropski sloves. Ker je ta Samassa izšel iz socialne dobe, se je sprijaznil z novimi idejami, in takoj s prevzemom trvdke l. 1900. je znižal delovno dobo od tedenskih 60 na 56¹/₂ ure pri nezmanjšanih mezdah. Nikdar pa se mu ni bilo treba tega kesati, šef in delavstvo je s tem le pridobilo, redka nesoglasja med lastnikom in delavstvom so se z zaupniki poravnala brez prepira in prevladovalo je staro, patriarhalno razmerje navzlic strogim zahtevkom, ki jih je imel glede vestnosti in pridnosti. Že njegov oče je ustanovil sklad za vdove in sirote delavcev, v katerega je on nadalje plačeval ter si v tem pridobil zvesto vdanost svojega delavstva. Imenovan je bil pozneje za komercialnega svetnika, tik pred vojno je bil poklican v sosvet državnih železnic, bil je več let član trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani, nad 30 let član ravnateljstva Filharmonične družbe, naposled še tradicionalni vodja otroškega vrtca.

Ob koncu vojne se je bilo treba odločiti, ali naj ostane na Kranjskem, ali pa naj preloži sedež svojega podjetja v Wiener-Neustadt. Podoba je bila sledeča: Že mesece pred koncem vojne je iz-

vedel, da bodo ustanovili škofijsko zvonarno in da so bili na tistem zanjo pridobljeni njegovi ljudje. Visoka konjunktura, ki je morala priti z zaključkom vojne, je bila torej zanj brez pomena. Dalje se mu je podrla tudi njegova kupčija z mornarico, saj so Trst, Pulj in Reka prešli v italijanske roke, potrebe jugoslovanske mornarice pa bi tega ne mogle nadomestiti. Ko je torej prejel od Jadranske banke kupno pogodbo, se je odločil in l. februarja l. 1919. je prešlo vse njegovo posestvo v roke novoustanovljene delniške družbe »Strojne tovarne in livarne«, ki je kupila poleg tega še strojne tvornice Tönnies in Žabkar in ki je vse združila. Aprila meseca l. 1919. je začel obratovati zopet v neustadtski zvonarni. V naslednjih letih se je pričela bolj in bolj širiti nastopajoča kriza in on se je — utrujen — odločil, da preda podjetje svojemu sinu in da se umakne k počitku v stari domovini.

S tem je bila zaključena zgodovina te rodbine, v kolikor se tiče Kranjske in Ljubljane. Čeprav lahko ta pregled koristi samo lokalnemu zgodovinarju, je vendarle izpolnjen njegov namen: saj je rodbinska zgodovina vedno tudi zgodovina dežele in mesta. Zgodovina posameznika ne pomeni nič, v takem skupnem pregledu čez dvoje stoletij pa bo prinesla morda bodočim rodovom vendarle spoznanje, kako veliko vrednost ima tradicija, ki jo današnja generacija tako zelo zanika.

ITALIJANSKE PREDSTAVE V LJUBLJANI OD XVII. DO XIX. STOLETJA

DR. STANKO ŠKERLJ

(Nadaljevanje.)

Auerspergov dvorec je ostal dalje shajališče plemiške družbe,¹ in potomci Wolfa Engelberta so očitno dalje skrbeli za to, da svojim gostom nudijo izbrano zabavo z italijanskim gledališčem. Že mnogokrat je bila citirana vest, ki jo daje Janez Gregor Thalnitscher von Thalberg v svoji *Epitome chronologica*...² za leto 1700.: »Feriis

¹ I. Vrhovec, *D. wohllöbl. landesfürstl. Hauptstadt Laibach*, Ljubljana 1886; str. 141.

² Ljubljana 1714; str. 91. — Že prej, na str. 89, beleži kronist k letu 1695.: »Hoc loco non ommittendum, quod Histrio quidam, Italus natione, F.(rater) Rochus nuncupatus in theatri ludo ab Academica Labacensi juventute hoc anno solemnius solito exhibitio, saltus invisos hacte-

Bachanalist. Drama Italicum in Aula Principum ab Auersperg, sala majori theatraliter exhibitum, maximum spectatorum meruit applausum.« Da je treba tudi tu misliti na »dramma in musica«, melodramo ali opero, a ne na kako dramo v prozi, dokazujejo besede istega kronista v njegovih nemških analih: »Eodem (t. j. 1. marca 1700) ward

nus, cum stupore omnium exhibuerit.« Tudi v svojih nemško pisanih analih Janez Gregor Dolničar ne more pozabiti tega histrijona v samostanskem habitu: »Konec meseca (februarja) so igrali pri jezuitih, kjer je brat Rok plesal v splošno začudenje. Kaj takega se ne vidi kmalu v Evropi«. (Prevel V. Steska, na cit. mestu, str. 82.) Očitno ne gre za igralca ali pevca, temveč najbrž za akrobata, ki je našel zavetišče v samostanu.